

Κορνήλιος Καστοριάδης, Η Ελληνική Ιδιαιτερότητα, τόμος Γ', Θουκυδίδης, Η Ισχύς και το δίκαιο, εκδόσεις Κριτική 2011.

Οι Ρωμαίοι προφασίζονταν ότι οι πόλεμοι που διεξήγαν ήταν δίκαιοι, όχι όμως και οι Αθηναίοι, οι οποίοι ομολογούσαν απερίφραστα ότι ο ισχυρότερος επιβάλλει πάντα το δίκιο του. (σελ. 25)

Για να αλλάξουμε την κοινωνία, πρέπει να αλλάξουμε τους ανθρώπους· και για να αλλάξουμε τους ανθρώπους, πρέπει η κοινωνία να είναι διαφορετική. Πρέπει, λοιπόν, τα δρώντα υποκειμένα να έχουν διαφορετικές συνήθειες. Ποιος άλλος όμως θα τους εμφυσήσει αυτές τις διαφορετικές συνήθειες, αν όχι ο τρόπος με τον οποίο έχουν εκπαιδευτεί και επομένως η κοινωνία μέσα στην οποία ζουν; Το ίδιο ισχύει όταν μιλάμε για την αυτονομία ως δυνατότητα της κοινωνίας να αλλάξει ενσυνείδητα την ίδια της τη θέσμιση. (σελ. 29)

Τρεις αρχές: (σελ. 33)

1. Ο πόλεμος αποσκοπεί στην κυριαρχία, και η απόκτηση ορισμένης ισχύος σημαίνει και υποχρέωση επαύξησής της.
2. Μεταξύ άνισων όντων, κυριαρχούν μόνο η βία και το ατομικό συμφέρον.
3. Η δικαιοσύνη ισχύει μόνο μεταξύ ίσων.

Ο Καστοριάδης, κάνοντας μια εξονυχιστική όσο και λαμπρή ανάλυση του επιταφίου, αναδεικνύει ένα θεμελιώδες ζήτημα: **Δημοκρατία** δεν είναι απλώς η εξουσία της πλειονοψηφίας, ούτε η άμεση συμμετοχή στη ζωή της πόλης μέσω της ψηφοφορίας, την οποία εφάρμοζαν εξάλλου και οι ολιγαρχίες· **είναι, πάνω απ' όλα, η δυνατότητα διαβούλευσης και δράσης, που παρέχεται σε όλους τους πολίτες, και η θέσπιση εγγυήσεων για τη διαφύλαξη αυτής της δυνατότητας**. (σελ. 37)

«Η δημοκρατία είναι ο empowered λαός, δηλαδή το πολίτευμα όπου ο λαός έχει τη συλλογική ικανότητα να αλλάξει τα πράγματα, να συστήσει τον δημόσιο χώρο μέσω της δράσης».

Η δημοκρατία δεν μπορεί να καθοριστεί από θεσμούς· είναι ένα καθεστώς σε κίνηση, μια συνεχής αυτοθέσμιση της κοινωνίας, δηλαδή ένας χώρος όπου οι πολίτες έχουν τα μέσα να θέτουν διαρκώς υπό αμφισβήτηση τους νόμους, τους κανόνες, μέχρι και τις ίδιες τις έννοιες της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. (σελ. 38)

Η δημοκρατία συνίσταται στο ότι η κοινωνία δεν μένει καθηλωμένη σε μια δεδομένη άπαξ δια παντός αντίληψη περί δικαίου, ισότητας ή ελευθερίας, αλλά θεσμίζεται με τέτοιο τρόπο ώστε τα ζητήματα της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, της φυσικής περί δικαίου αντίληψης και της ισότητας να μπορούν διαρκώς να επαναπροσδιορίζονται μέσα στο πλαίσιο της κανονικής λειτουργίας της κοινωνίας. (σελ. 39)

Πριν από την πολιτεία, υπάρχει ένα άτομο το οποίο είναι αυτοδικαίως ελεύθερο. Το ζήτημα επομένως είναι να «βρεθεί» μια πολιτεία στην οποία ο καθένας, υπακούοντας σε όλους, να υπακούει μόνο στον εαυτό του, παραμένοντας τόσο ελεύθερος όσο ήταν αυτοδικαίως ως πριν από αυτήν. (σελ. 55)

Κατά τον Rousseau, είναι προφανές ότι κάθε νόμος, ο οποίος δεν αποτελεί απόφαση της γενικής βούλησης και δεν προέρχεται από την κοινότητα ως τέτοια, δεν είναι νόμος αλλά απλώς η γραπτή απόδοση μιας πράξης βίας. Και αυτό ισχύει, ακόμα κι αν ο νόμος έχει

ψηφιστεί από τους υποτιθέμενους εκπροσώπους του λαού, διότι η ιδέα μιας εκπροσώπησης της γενικής βούλησης ισοδυναμεί με τετραγωνισμό του κύκλου. Τέτοια εκπροσώπηση δεν υφίσταται. Δεν είναι δυνατόν να εκπροσωπηθεί η βούληση ενός άλλου. (σελ. 59)

«Οι σκλάβοι χάνουν τα πάντα με τις αλυσίδες τους, ακόμα και την επιθυμία να τις αποτινάξουν... Ο καταναγκασμός έφτιαξε τους πρώτους δούλους, η δειλία τούς διαίωτισε» Rousseau (σελ. 61)

Για τους Έλληνες, σύμφωνα με έκφραση του Θουκυδίδη, η ελεύθερη πόλη, η ανεξάρτητη πόλη είναι «**αυτόνομος, αυτόδικος, αυτοτελής**» (δηλ. νομοθετεί, δικάζει η ίδια τις υποθέσεις της με τα δικά της δικαστήρια και κυβερνάται μόνη της). Η de facto συνθήκη αυτής της πόλης είναι η **αυτάρκεια** (δηλ. η μη εξάρτηση από τους άλλους). (σελ 65)

Όπως έλεγε ο Σιμωνίδης, «**πόλις άνδρα διδάσκει**», η πόλις διδάσκει, εκπαιδεύει, μορφώνει, διαμορφώνει τον άνδρα. (σελ. 68)

Ολοκληρωτικές κοινωνίες: εκείνες όπου δεν τίθεται ζήτημα να σκεφτεί κανείς κάτι άλλο πέρα από αυτό που του έχουν μάθει. (σελ. 77)

Η **αρετή**, έλεγε ο Αριστοτέλης, είναι «**έξι προαιρετική**», δηλαδή μια συνήθεια του πράττειν, αλλά κατά προαίρεσιν και κατά διάκρισιν. Η αρετή δεν είναι παβλοφικό ανακλαστικό, και από τη στιγμή που θα γίνει τέτοιο, δεν είναι πλέον αρετή. (σελ. 77)

Έξι, είναι μια επίκτητη κλίση, την οποία δεν έχουμε εκ γενετής. (σελ. 82)

Η λέξη «Revolution» προέρχεται από το ρήμα revolver, που σημαίνει γυρίζω και ξαναγυρίζω γύρω από τον εαυτό μου. ...η επανάσταση είναι η επιστροφή σε ένα σημείο εκκίνησης, σε μια αρχική κατάσταση πραγμάτων. (σελ. 87)

Θα μπορούσε κανείς να αντιληφθεί όλη την ιστορία του καπιταλισμού και των εργατικών αγώνων, από κάποια στιγμή κι έπειτα, ως ιστορία του τρόπου με τον οποίο οι αγώνες επέτρεψαν στον καπιταλισμό να επιβιώσει, παρά τα φαινόμενα και αντίθετα απ' ό τι πίστευαν όλοι όσοι συμμετείχαν. Αυτοί ακριβώς οι αγώνες, βελτιώνοντας το επίπεδο ζωής και μειώνοντας το χρόνο εργασίας, επέτρεψαν στο σύστημα να διευρύνει εξαιρετικά τις εσωτερικές του αγορές και ταυτοχρόνως να απορροφήσει την τεράστια αύξηση της παραγωγής, αλλιώς θα κατέρρεε μέσα από κρίσεις υπερπαραγωγής. (σελ. 116)

Might is right δηλ. η ισχύς δημιουργεί δίκαιο. (σελ. 120)

...δεν υπάρχει αυστηρή επιστήμη των πολιτικών πραγμάτων... (σελ. 121)

Ονομάζω **αυτόνομο** το άτομο το οποίο εμφανίζει ισχυρή ψυχική επένδυση του αληθινού, έχει λίγο-πολύ την πραγματική ικανότητα να αναγνωρίζει την επιθυμία του και, βεβαίως, να την διακρίνει από την πραγματικότητα, και είναι ικανό να ενεργεί έχοντας επίγνωση των επιθυμιών του, τις οποίες αποδέχεται και αναλαμβάνει. (σελ. 124)

Αντιστρόφως, θα πούμε ότι είναι **ετερόνομο** το άτομο που ενεργεί υπό την κυριαρχία των ενορμησέων του, όντας υπόδουλο σε ένα ασυνείδητο απέναντι στο οποίο είναι εξ' ορισμού τυφλό. Το άτομο αυτό είναι agitur, non agit: είναι ενεργούμενο δεν ενεργεί, υποκινείται από τις τυφλές δυνάμεις εντός του, αλλά δεν το γνωρίζει. (σελ. 125)

...μια κοινότητα αυτοθεσμίζεται όταν υπάρχει ίση συμμετοχή όλων στην θεσμιζουσα εξουσία (σελ. 129)

... η περίφημη φράση του Marx ...ότι η κοινωνικοοικονομική συνθήκη της αρχαίας δημοκρατίας υπήρξε η κοινότητα των ανεξάρτητων μικροϊδιοκτητών. (σελ. 131)

Για τον Jefferson είναι προφανές ότι δεν πρέπει αυτές οι ιδιοκτησίες να είναι πολύ άνισες μεταξύ τους, διότι αν μερικοί γίνουν απλοί αγροτικοί εργάτες και οι άλλοι μεγαλοϊδιοκτήτες γης, αν ο χρεωμένος ψηφίσει όπως του ζητά ο δανειστής του, τότε εξαφανίζεται αν όχι η βάση τουλάχιστον το κοινωνικοοικονομικό αντίστοιχο μιας πραγματικής πολιτικής ισότητας. (σελ.131)

...αυτό που ήθελε ο Jefferson περί το 1800 είναι σε μεγάλο βαθμό ένα είδος παλινόρθωσης της αρχαίας δημοκρατίας, έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος: Ένα σύνολο μικροϊδιοκτητών ικανών να αποφασίζουν συλλογικά για τις κοινές υποθέσεις. (σελ. 132)

Κατά τον Καστοριάδη δεν είναι δυνατόν να υπάρξει πολιτική ισότητα υπό τις συνθήκες που γνωρίζουμε, με τέτοια συγκέντρωση της οικονομικής εξουσίας και όλα όσα αυτή η συγκέντρωση συνεπάγεται. Και αυτό ισχύει είτε η οικονομική εξουσία λαμβάνει την κλασική μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας είτε υπάρχει ανάμειξη της οικονομικής με την πολιτική εξουσία στα χέρια μιας πολιτικοκρατικής γραφειοκρατίας. (σελ. 134)

Η αναπόφευκτη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας σημαίνει ακραία ανισότητα των οικονομικών συνθηκών, με προφανείς συνέπειες για την πολιτική εξουσία και την άσκηση της στην πράξη. (σελ. 134)

Μέχρι πού μπορεί να φτάσει η ισότητα όσον αφορά την πραγματική δυνατότητα συμμετοχής; Διότι η πραγματική συμμετοχή εξαρτάται από το ενδιαφέρον του ατόμου, από το πόσο επενδύει στα δημόσια πράγματα, όπως επίσης και από τις ικανότητές του. (σελ. 135)

...οι έλληνες ονόμαζαν **παιδεία** με την ευρύτερη έννοια του όρου: διαπαιδαγώγηση, ανατροφή/καλλιέργεια του **παιδός**, του ατόμου. Ο Αριστοτέλης έλεγε ότι το σπουδαιότερο έργο της πόλης δεν είναι ούτε ο πόλεμος, ούτε η ειρήνη, αλλά «η **παιδεία προς ο κοινόν**», δηλ. η **παιδεία ως προς τις κοινές υποθέσεις**, πράγμα που σημαίνει να ενσταλαχθεί στο άτομο τόσο η ικανότητα συμμετοχής στην αυτοκυβέρνηση, όσο και η συνείδηση του γεγονότος ότι πρόκειται σαφώς για δικές του υποθέσεις. (σελ. 135)

Η δημοκρατία είναι το καθεστώς όπου ο λαός μπορεί να κάνει τα πάντα, αλλά δεν πρέπει να κάνει ό,τι λάχει· κανείς άλλος όμως δεν μπορεί να του πει τι δεν πρέπει να κάνει. (σελ. 137-8)

Δεν έχει νόημα να πούμε ότι η κοινωνία είναι ή δεν είναι εξωτερική ως προς το υποκείμενο· **το υποκείμενο**, κατά ένα σχεδόν απεριόριστο τμήμα, με μοναδικό όριο τον ψυχικό πυρήνα, **συνιστά κοινωνική κατασκευή**. (σελ. 143)

... από τη στιγμή κατά την οποία αμφισβητείται η **παράδοση** ως ανώτατη αρχή η οποία κρίνει το αληθές και το ψευδές, αρχίζει τόσο η πολιτική και φιλοσοφική δραστηριότητα, όσο και η ιστορική έρευνα. (σελ. 147)

...από το 460 έως το 400 π.Χ., υπάρχουν ο Σωκράτης, ο Δημόκριτος, οι μεγάλοι σοφιστές, όπως ο Πρωταγόρας και ο Γοργίας, η συγγραφή των ιπποκρατικών κειμένων, όπως ασφαλώς και οι μεγάλοι τραγικοί, αλλά και ο Φειδίας, ο Ικτίνος... Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια εποχή κατά την οποία βρίσκουμε στην Αττική μια μεγαλοφυΐα ανά τετραγωνικό εκατοστό. (σελ. 153)

508 π.Χ. → Κλεισθένης

413 π.Χ. → χρονιά της εκστρατείας στη Σικελία

404 π.Χ. → ήττα στους Αιγός Ποταμούς.

...το δίκαιο ισχύει καταρχήν μόνο μεταξύ ίσων, ενώ όπου δεν υπάρχει ισότητα, επικρατεί η ισχύς· η ισχύς όμως αυτή μπορεί παρά ταύτα να μετριαστεί σε συνάρτηση με κάποιο άλλο δίκαιο. (σελ. 156)

Αυτό που επανειλημμένα αποκαλείται «**ανθρωπιάν φύσιν**», θα τείνει πάντοτε προς την ισχύ, πράγμα που οδηγεί στη σύσταση κέντρων εξουσίας τα οποία αντιμάχονται το ένα το άλλο, και τίποτε δεν μπορεί να σταθεί εμπόδιο στη θέληση του ισχυρότερου να επεκταθεί. (σελ. 161)

Δεν μπορούμε να μιλήσουμε για την **ηθική πρόοδο**, για τη δυνατότητα τελειοποίησης του ανθρώπινου όντος με την έννοια που είχε τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Θα παραμείνουμε πάντα δέσμιοι αυτής της διττής ώθησης προς το καλό και προς το κακό την οποία επικαλείται ο χορός στην Αντιγόνη.

Ο Πλάτων, ο οποίος εγκωμιάζει διαρκώς τη Σπάρτη και κατηγορεί την Αθήνα, δεν διερωτάται ποτέ αν ο ίδιος θα μπορούσε να έχει γεννηθεί και μορφωθεί στη Σπάρτη και αν θα μπορούσε να έχει δημιουργήσει εκεί μια σχολή, όπου θα κατήγγελλε δημόσια το σπαρτιατικό καθεστώς. (σελ. 166)

Ο Περικλής (στον Επιτάφιο) μιλά για τη θέσμιση της αθηναϊκής κοινωνίας, όχι όμως κατά τα τυπικά χαρακτηριστικά της, όπως φερ' ευτείν οι νόμοι της... αλλά για τα πιο βαθιά χαρακτηριστικά της – τις ανθρωπολογικές στάσεις που επιτρέπουν την ύπαρξη της δημοκρατίας και οι οποίες με τη σειρά τους, καθορίζονται από αυτή. (σελ. 173)

Η λέξη **αρετή** προέρχεται από το ρήμα **αραρίσκω**, που έχει την ίδια ρίζα με την **αρμονία**. Ένα άτομο έχει **αρετήν** αν είναι καλά προσαρμοσμένο ως προς αυτό που έχει αναλάβει να κάνει ή κατέχει την **αρετήν** απολύτως εάν βρίσκεται σε αρμονία με τον εαυτό του. (σελ. 176)

Αυτοί οι πολίτες που σκοτώθηκαν, διότι δεν ήθελαν να στερηθούν μια τέτοια πόλη, ήταν **ερασταί**, ερωτευμένοι με την πόλη, είχαν μέσα τους αυτό το είδος της απόλυτης πόλωσης του συναισθήματος που είναι ο **έρως**. (σελ. 178)

Λέει ο Περικλής για τους Αθηναίους και την πόλη τους: Αν είμαστε ισχυροί, αν έχουμε μια «ηγεμονία», αυτό δεν οφείλεται σε κάποια τεχνική, στρατιωτική ή άλλη καινοτομία, ή στον αριθμό μας· το οφείλουμε στις **επιτηδεύσεις**, στην **πολιτείαν** και στους **τρόπους** –δηλ. στις συνήθειες, στους θεσμούς διακυβέρνησης και στα ήθη μας. (σελ. 178-9)

Ο Περικλής λέει ότι αυτό που μας ωθεί να τηρούμε το νόμο είναι το **δέος**: Ο «φόβος» της ντροπής απέναντι σε όλο τον κόσμο (δημόσιο όνειδος) : «*ενώ επιδεικνύουμε ανοχή στις ιδιωτικές μας σχέσεις, όσον αφορά τα δημόσια πράγματα δεν παραβαίνουμε το νόμο διότι μας εμποδίζει το δέος*». Το **δέος**, είναι ένας μη σωματικός φόβος, ο οποίος όμως εμπεριέχει το στοιχείο της **αιδούς**, σεμνότητας και της **αισχύνης**, ντροπής.

Έτσι, ο Περικλής αναφέρεται στα κίνητρα υπακοής στους νόμους, και ιδιαίτερα στους άγραφους. Αυτό που μας ωθεί να τηρούμε το νόμο, λέει, είναι το δέος. Η λέξη αυτή μπορεί να μεταφραστεί ως «φόβος», βλέπουμε όμως ότι το δέος που αφορά την παραβίαση άγραφων νόμων, αφορά την τιμωρία της **αισχύνης ομολογουμένης**, της ντροπής απέναντι σε όλο τον κόσμο. (σελ. 196)

Ο Περικλής θυμίζει σε όσους θαυμάζουν τη **δύναμιν της πόλης**, ότι οι άνδρες που την απέκτησαν το κατάφεραν με τρεις τρόπους:

1. **τολμώντες**: όντας θαρραλέοι
2. **γινώσκοντες τα δέοντα**: γνωρίζοντας αυτό που πρέπει να κάνουν («καθήκον»)
3. **εν τοις έργοις αισχυνόμενοι**: δρώντας με αιδώ, έχοντας σεμνότητα. (σελ. 182-196)

Κατά τον Περικλή, είμαστε ικανοί να κυριαρχούμε στις ενορμήσεις μας, και σε αυτό αντιστοιχεί η αρετή της σωφροσύνης.

Κατά τον Πλάτωνα, οι τρεις ιδιότητες της ψυχής:

1. **Θυμόν** (το τμήμα της ψυχής που μπορεί να θυμώσει) – η αντίστοιχη αρετή είναι η ανδρεία, το θάρρος.
2. **Επιθυμίαν** (το τμήμα της ψυχής που επιθυμεί) – η αντίστοιχη αρετή είναι η σωφροσύνη, η μετριοπάθεια.
3. **Λογιστικόν** (το σκεπτόμενο τμήμα της νόησης) – η αντίστοιχη αρετή είναι η σοφία.

Ο ορισμός του δίκαιου άνδρα και του καλού πολίτη τον οποίο δίνει ο **Πλάτων** στην *Πολιτεία* είναι: **τα εαυτού πράττειν και μη πολυπραγμονείν**, να ασχολείται δηλαδή κανείς με τις δικές του υποθέσεις και να μην κάνει πολλά πράγματα. (σελ. 191)

Κατά τον Καστοριάδη, δεν έχει νόημα να μιλήσουμε για αντίθεση ανάμεσα σε άτομο και κοινωνία ούτε, σύμφωνα με τη σύγχρονη ορολογία, για αντίθεση ανάμεσα σε κοινωνία των πολιτών και κράτους. **Πολιτική εξουσία είναι η κοινότητα των ατόμων**. (σελ. 198)

... «βλέπουμε τη ματαιότητα των υποτιθέμενων διλημάτων –άτομο εναντίον κοινωνίας, κοινωνία των πολιτών εναντίον κράτους-, τα οποία δηλητηρίασαν στην κυριολεξία τη νεότερη πολιτική σκέψη». (σελ. 215)

... όμως αυτή η μνήμη (αναφέρεται στον Επιτάφιο, ο λόγος του Περικλή), αυτή η ανάμνηση που φωλιάζει στον καθένα, είναι ανάμνηση όχι του **έργου** τους, αλλά της **γνώμης** τους. Οφείλουν τη δόξα τους λιγότερο σε ότι κατόρθωσαν, στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα των προσπαθειών τους, και περισσότερο σε αυτή τη **γνώμην**, την ευψυχία τους, τις σκέψεις και τα κίνητρα χάρη στα οποία έκαναν όσα έκαναν. (σελ. 201) [**γνώμην**= ευψυχία, κίνητρα, σκέψεις]

Κατά τον Περικλή, είναι επιφανής αυτός ο οποίος είχε **σπουδαία γνώμην**. Βεβαίως, αυτή η σπουδαία γνώμη, αυτό το μεγαλείο ψυχής, οφείλει να εκδηλωθεί, διαφορετικά δεν θα το αντιλαμβάνονταν οι άλλοι· δεν πρόκειται όμως για το «αποτέλεσμα».

Οι τριακόσιοι των Θερμοπυλών δεν κατάφεραν να καθυστερήσουν την προέλαση των Μήδων και δεν εμπόδισαν, ασφαλώς, την εισβολή. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για ισχνό «αποτέλεσμα», αλλά η μνήμη συνδέεται με το πνεύμα τους, τη **γνώμην** και όχι το **έργο** τους. (σελ. 202)

Η λύπη, δεν συνδέεται με τα αγαθά τα οποία στερείται κανείς χωρίς να τα έχει γευτεί, αλλά με αυτά που του αφαιρέθηκαν όταν τα είχε συνηθίσει. (σελ. 203)

Θεωρούμε τον άνδρα που δεν συμμετέχει καθόλου σαν πολίτης, όχι ήσυχος, αλλά άχρηστος... (σελ. 205)

...διότι η ομιλία δεν είναι για εμάς εμπόδιο της δράσης· αντίθετα, εμπόδιο είναι το να μην έχει κανείς διαφωτιστεί μέσω της συζήτησης πριν αρχίσει την πράξη που πρέπει να διεκπεραιώσει.

Οι **λειτουργίες** και οι **μισθοί** των πολιτών, δεν υπάρχουν σε άλλες ελληνικές πόλεις, ενώ τίποτε παρόμοιο δεν υπήρξε ποτέ στην Ρώμη. (σελ. 207)

Υπάρχει η **ελπίς**, ένα πρόταγμα, αυτό που μπορούμε και πρόκειται να κάνουμε, μια δράση που γεμίζει διαρκώς το μέλλον και διαγράφει διαρκώς το παρελθόν και σχεδόν και το παρόν.

Για τους αθηναίους: διατηρούν την ελπίδα μέσα στη συμφορά διότι δεν χάνουν την εμπιστοσύνη στην ικανότητά τους να κάνουν πάντα κάτι άλλο. Αν στερηθούν αυτό που σκόπευαν να αποκτήσουν, αισθάνονται εξίσου αδικημένοι σαν να το είχαν πράγματι αποκτήσει και το στερήθηκαν. (σελ. 222)

Κατά τον Θουκυδίδη, υπάρχει στον πόλεμο και στη δράση ένας «**καιρός**», μια κατάλληλη στιγμή την οποία πρέπει να ξέρει κανείς να αδράξει – θυμόμαστε εδώ αυτό που έλεγε ο Machiavelli με αφορμή την ευκαιρία και την τύχη, ότι πρέπει να ξέρει να την προκαλέσει κανείς. (σελ. 229)

...αυτός ακριβώς είναι και ο ορισμός του «κλασικού»: κάτι που δεν εξαντλείται, και κυρίως όχι με την πρώτη ανάγνωση. (σελ. 233)

Είναι **ανθρωπεία φύσει**, μέσα στην ανθρώπινη φύση το να θέλει κανείς να κυριαρχήσει πάνω στον άλλο. ...είναι καθιερωμένο από καταβολής χρόνου ότι ο ασθενέστερος δεν μπορεί παρά να εξαναγκάζεται, να κυριαρχείται από τον ισχυρότερο. (σελ. 240)

...**φύσις και νόμος**, είναι ακριβώς δύο αντίθετοι πόλοι... (σελ. 241)

Ο Κλέων αρχίζει προτάσσοντας την ιδέα της αστάθειας του πλήθους: είμαι απολύτως πεπεισμένος ότι είναι προτιμότεροι οι κακοί νόμοι, οι οποίοι όμως δεν αλλάζουν, παρά οι καλοί που αλλάζουν κάθε εικοσιτέσσερις ώρες. (σελ. 244)

Προβλήματα της φιλοσοφίας του ποινικού δικαίου (σελ. 247):

1. Η θεωρία της ανταπόδοσης: ένα έγκλημα διαπράχθηκε, πρέπει επομένως να τιμωρηθεί ο δράστης σε αντιστάθμιση.
2. Η θεωρία της γενικής πρόληψης: πρέπει να τιμωρηθεί, για να μην μπορούν να πιστεύουν οι άλλοι ότι είναι ελεύθεροι να το διαπράξουν ατιμωρητί.
3. Η θεωρία της ειδικής πρόληψης: το τάδε άτομο ρέπει προς το έγκλημα, οπότε πρέπει να το εμποδίσουμε να βλάψει.

Ο Διόδοτος, για την τιμωρία των Μυτιληναίων (μιλά για τη θεωρία της γενικής πρόληψης): Ανέκαθεν οι άνθρωποι έπρατταν το κακό, παραβίαζαν τους νόμους, και ανέκαθεν γινόταν προσπάθεια να εμποδιστούν με αυστηρότερες ποινές. Η θανατική ποινή που επιβάλλεται όλο και συχνότερα δεν εμπόδισε ποτέ τα άτομα ή τις πόλεις να πράξουν το κακό – έτσι είναι η ανθρώπινη φύση. Δεν πρέπει λοιπόν να βασιζέστε ιδιαίτερα σε αυτή την ποινή. Εξάλλου, προσθέτει ο Διόδοτος, αν καταδικάσετε όλους τους Μυτιληναίους σε θάνατο, στο μέλλον κάθε εξεγερμένη πόλη γνωρίζοντας ότι δεν έχει άλλη λύση, θα πολεμά μέχρι εσχάτων.

«*Δυνατά δε οι προύχοντες πράσσοι και οι ασθενείς ξυγχωρούσιν*», και όταν δεν υπάρχει η ίδια ισχύς, οι πιο ισχυροί κάνουν ό,τι μπορούν – δηλ. όλα όσα μπορούν–και πιο αδύναμοι υποχωρούν. (σελ. 253)

Οι Αθηναίοι λένε: θέλουμε να μας μισείτε, κανείς δεν μίσησε ποτέ κάποιον ανίσχυρο, το μίσος σας είναι απόδειξη της ισχύος μας μπροστά σε όλο τον κόσμο. (σελ. 254)

Κατά τον Καστοριάδη, Ο Πλάτων είναι ο δημιουργός αυτής της τερατώδους αυταπάτης σύμφωνα με την οποία υπάρχει αρχικά μια απόλυτη επιστήμη και στη συνέχεια μια απόλυτη επιστήμη των ανθρώπινων υποθέσεων –αυταπάτη την οποία πληρώνουμε μέχρι σήμερα. Ο Αριστοτέλης... γνωρίζει και δηλώνει ότι κάθε πρόβλημα εμπεριέχει τον δικό του βαθμό αυστηρότητας, ότι είναι εξίσου παράλογο να ζητάμε ακριβείς αποδείξεις από ένα

ρήτορα όσο και να δεχόμαστε από ένα γεωμέτρη απλώς πιθανολογήσεις, ότι η φύση των ανθρώπινων πραγμάτων δεν εμπεριέχει απόλυτη αυστηρότητα, ότι πρέπει να εκτιμώνται κάθε φορά οι συνέπειες των αποφάσεων οι οποίες πρέπει να ληφθούν... (σελ. 281)

Καστοριάδης: «Γνωρίζετε ότι υποστηρίζω την κατάργηση του κράτους ως μηχανισμού διαχωρισμένου από την κοινωνία, αλλά δεν μπορώ να διανοηθώ μια κοινωνία χωρίς εξουσία». (σελ. 284)

Το άτομο είναι κοινωνική θέσμιση, και το αθηναϊκό άτομο είναι αθηναϊκή θέσμιση... ακριβώς επειδή υπάρχει αθηναϊκή θέσμιση και αθηναϊκό άτομο, αυτή η αθηναϊκή θέσμιση μπορεί ταυτοχρόνως να συνεχιστεί και να αλλάξει ως αθηναϊκή θέσμιση. (σελ. 303)

Θεμελιώδες αξίωμα – και απαίτηση- της δημοκρατίας: Να είναι όλος ο κόσμος, στο μέτρο του δυνατού, επαρκώς πληροφορημένος. (σελ. 305)

Η αθηναϊκή δημοκρατία είναι θέσμιση και επομένως διαμόρφωση κοινωνικών ατόμων, τα οποία με τη σειρά τους τη στηρίζουν. (σελ. 319)

Η πλειονοψηφία επιβάλλεται διότι ούτως ή άλλως πρέπει να λυθούν όσα ζητήματα απαιτούν λύση...

...η βαθύτερη έννοια της δημοκρατίας είναι η αμφισβήτηση του θεσμισμένου. (σελ. 321)

...για να υπάρχει όμως δημοκρατία, πρέπει να ξεπεράσουμε την απλή επιθυμία της προστασίας από την καταπίεση· πρέπει να γεννηθεί επίσης η επιθυμία της αυτοκυβέρνησης. (σελ. 346)

Αν υπάρχουν λανθασμένοι υπολογισμοί, αυτό δεν οφείλεται αποκλειστικά στο ότι οι άνθρωποι είναι ανίκανοι να αρθούν σε ορισμένο επίπεδο ευφυΐας· οφείλεται στο ότι οι άνθρωποι είναι έμβια όντα, όντα που διακατέχονται από πάθη. (σελ. 337)

...εδώ προσεγγίζουμε κάτι το οποίο αν και δεν είναι ορθολογικό, μας είναι κατανοητό διότι μετέχουμε σε αυτό, καθώς γνωρίζουμε τι είναι ο φθόνος, η ζήλια απέναντι στον ισχυρότερο, τον εξυπνότερο, ή τον πλουσιότερο από εμάς, όπως γνωρίζουμε τι είναι η πλεονεξία και η αγάπη της ευφημίας. Ο Θουκυδίδης μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι το **μη ορθολογικό** δεν είναι ακατανόητο.

Ο αρχαιοελληνικός όρος για τους «ανορθολογικούς» αριθμούς είναι «**άρρητος**», αυτός που δεν μπορεί να ειπωθεί. (σελ. 336)

Κ. Καστοριάδης: «επιμένω: είναι σημαντικό να εξαιρεθεί αυτή η παράξενη προκατάληψη, η οποία κάνει ορισμένους να πιστεύουν ότι οι φτωχοί, από το γεγονός και μόνο ότι είναι φτωχοί, τείνουν περισσότερο από τους άλλους προς την αγάπη της ελευθερίας. Αυτό δυστυχώς δεν είναι αλήθεια, αν ήταν αλήθεια θα είχαμε γλυτώσει από πέντε ή έξι χιλιάδες χρόνια κυριαρχίας και εκμετάλλευσης». (σελ. 348)

Οι άνθρωποι επιστρατεύουν όλη την πνευματική τους δύναμη, για να κατασκευάσουν εκλογικεύσεις οι οποίες τους επιτρέπουν να εξαφανίσουν ό,τι δεν τους βολεύει· ό,τι όμως τους βολεύει, το αποδέχονται χωρίς να σκεφτούν... διότι οι άνθρωποι συνηθίζουν να αποδέχονται απερίσκεπτα αυτό που επιθυμούν, να θεωρούν τις επιθυμίες τους ως πραγματικότητα, και αυτό που δεν τους βολεύει, το αποδιώχνουν, το απωθούν μέσω ενός φαινομενικά πανίσχυρου συλλογισμού. (σελ. 356)

Δεν μπορούμε παρά να θαυμάσουμε εδώ το ότι ο Θουκυδίδης γνωρίζει καλά το στοιχείο που ο Freud θα αποκαλέσει **υπερκαθορισμό των ανθρώπινων πράξεων**.

Στη φυσική, μια αιτία προκαλεί ένα αποτέλεσμα, και δεν χρειάζεται να ψάξουμε περισσότερο. **Ο υπερκαθορισμός των ανθρώπινων πράξεων, σημαίνει ότι κάποιο πράγμα συμβαίνει για περισσότερους από έναν λόγους, όχι αναγκαστικά ορθολογικούς.** (σελ. 357)

«...αυτόν που υπερέχει, δεν υπάρχει ανάγκη μόνο να τον αποκρούσουμε όταν μας επιτεθεί, αλλά παίρνουμε πρωτοβουλίες ώστε να μη χρειαστεί να μας επιτεθεί εκείνος... γιατί αν δεν ασκούμε την κυριαρχία στους άλλους, κινδυνεύουμε να βρεθούμε υπό την κυριαρχία κάποιου άλλου» Αλκιβιάδης (σελ. 363)

Περικλής: **«πάντα γαρ πέφυκε και ελασσούσθαι»** διότι όλα τα πράγματα είναι εκ φύσεως καταδικασμένα να εκπέσουν. (σελ. 364)

Ο Montesquieu γνώριζε ακόμα και αυτά που γνώριζαν οι έλληνες, συμπεριλαμβανομένου και του Πλάτωνα, δηλαδή ότι σε κάθε τύπο πολιτικού καθεστώτος αντιστοιχεί ένας ανθρωπολογικός τύπος. Ανθρωπολογικός τύπος δεν είναι μόνο μια σειρά λογικών αξιωμάτων, τα οποία επιτρέπουν κάποιους συλλογισμούς· είναι ένα άτομο με σάρκα και οστά, το οποίο επενδύει σε ορισμένα πράγματα και απεχθάνεται κάποια άλλα, ένα άτομο για το οποίο κάποια πράγματα συνιστούν αξίες και κάποια άλλα απαξίες. (σελ. 367)

Το μόνο που ζητάμε από το κράτος είναι η εγγύηση των απολαύσεών μας.

Το κατεξοχήν ιδιωτικό πάθος για τα δημόσια πράγματα, για τα κοινά – αλλά χωρίς αυτό το δεύτερο, δεν θα μπορούσε να υπάρξει δημοκρατία. Δημοκρατία δεν σημαίνει «προστασία εναντίον του κράτους», σημαίνει δημιουργία θεσμών οι οποίοι το υποκαθιστούν ως προς τα ουσιώδη και μου επιτρέπουν να επωμισθώ, ως μέλος μιας κοινότητας, την εξουσία μαζί με άλλους. Ο ορισμός του πολίτη από τον Αριστοτέλη είναι: αυτός ο οποίος είναι ικανός για το **«ἀρχειν»** και το **«ἀρχεσθαι»**, να ασκεί δηλαδή την εξουσία και ταυτοχρόνως να κυβερνάται. (σελ. 369)

... αυτός ο οποίος θεωρεί τον εαυτό του μοναδικό άτομο είναι κατασκευασμένος κατά 99,9% από κοινωνικές επιρροές. (σελ. 370)

Ο Αριστοφάνης γράφει μια κωμωδία, τους Ιππείς, η οποία είναι η πιο άγρια σάτιρα που μπορεί να φανταστεί κανείς για τον αθηναίο «δημαγωγό» Κλέωνα. ...ωστόσο, οι Αθηναίοι βραβεύουν τον Αριστοφάνη και, ένα μήνα αργότερα, εκλέγουν και πάλι τον Κλέωνα στρατηγό. (σελ. 374)

Στα *Ηθικά Νικομάχεια* για το νόμισμα, το χρήμα, ο Αριστοτέλης παρουσιάζει τη –μόνη αληθινή και σωστή- συμβατική ή ονομαστική θεωρία του νομίσματος και λέει... γι' αυτό και αποκαλούμε το χρήμα νόμισμα, διότι υπάρχει κατά συνθήκη. (σελ. 381-2)

Ο νόμος είναι ουσιαστικά ο τρόπος του πράττειν μας, αλλά αυτό ο τρόπος του πράττειν είναι για εμάς υποχρεωτικός για όσο διάστημα δεν έχουμε ξεκόψει από αυτόν. (σελ. 383)

Η γλώσσα είναι ένας θεσμός, δηλαδή μια συνθήκη in toto, καθολική, πράγμα που δεν σημαίνει ότι μπορούμε να κάνουμε ό,τι θέλουμε με αυτήν αλλά, αντίθετα, ότι κάθε αλλαγή έχει συνέπειες. (σελ. 384)

«άνευ ορέξεως νους ο νόμος εστίν», ο νόμος είναι σκέψη χωρίς επιθυμία. [Αριστοτέλης, Πολιτικά] (σελ. 384)

«**ευνομία**» δηλαδή η κατάσταση όπου ισχύει «καλή νομοθεσία» «**ισονομίαν**», τον ίσο νόμο για όλους, ένας όρος ο οποίος υποδηλώνει τη δημοκρατία πριν καν εμφανιστεί ο όρος δημοκρατία. (σελ. 385)

Οι έλληνες έχουν ποιητές και φιλοσόφους, αλλά δεν έχουν αληθινούς προφήτες. (σελ. 387)

Οι έλληνες δεν έζησαν ποτέ στο φώς του **είναι**. έζησαν με την έμμομη ιδέα ότι υπάρχει ψευδαισθηση, ότι υπάρχει λάθος... (σελ. 389)

Αυτός είναι ο τροχός της φιλοσοφίας: η απόπειρα να καλυφθεί η απόσταση ανάμεσα στο **είναι** και το **φαίνεσθαι**, και στη συνέχεια η συνειδητοποίηση ότι πρέπει να κάνουμε κάτι με την εμφάνιση της απόστασης, η οποία καταλήγει στην ανασύσταση της απόστασης. (σελ. 394)

Η δραστηριότητα των ανθρώπων αποτελεί σύντηξη πολλών διαστάσεων της κοινωνικής θέσμησης και της εμπρόθετης συναισθηματικής ιδιαιτερότητας κάθε δρώντος ατόμου, σε κάθε στιγμή. (σελ. 396)

Κορνήλιος Καστοριάδης, Η Ελληνική Ιδιαιτερότητα, **Τόμος Β'**, Η Πόλις και οι Νόμοι, εκδόσεις Κριτική, 2008

Θετική ελευθερία: απουσία σχέσεων κυριαρχίας και ισότητα ενώπιον του νόμου.

Αρνητική ελευθερία: η ελευθερία του να καθένας ό,τι θέλει.

Ο Καστοριάδης αποδίδει μεγαλύτερη αξία στη συλλογική αυτονομία παρά στην ατομική ανεξαρτησία.

Τα τρία περίφημα ερωτήματα του Kant στην *Κριτική του καθαρού λόγου*:

1. Τι μπορώ να γνωρίσω;
2. Τι πρέπει να κάνω;
3. Τι μου επιτρέπεται να ελπίζω;

Φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας: Η στάση απέναντι στη ζωή και τον κόσμο, η συμπεριφορά με την καθολική έννοια.

Hegel-Marx: Παραγωγικές δυνάμεις, παραγωγικές σχέσεις, δράση κοινωνικών τάξεων.

Hegel: ο φιλόσοφος (ο Δάσκαλος)

Engels: Κομμουνιστικό Μανιφέστο

Για τον **Rousseau**, υπάρχει ένας अपαρασάλευτος παράγοντας: το ήθος των ατόμων που ζουν στην κοινωνία.

Η ελευθερία του ατόμου θεωρείται ως κάτι που όχι μόνο δεν αποκλείει, αλλά συνεπάγεται πολύ έντονο συναίσθημα του *ανήκειν* σε μια πολιτική κοινότητα.

Κατά την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού, ως αντίδραση, κάποιοι επικριτές, απορρίπτουν μερικές πλευρές του κόσμου που γεννιέται και υποστηρίζουν την επιστροφή σε μια πραγματικότητα πολύ λιγότερο ωραία από την ανάμνηση που αυτή έχει αφήσει...

Στον πραγματικό **ατομικιστικό φιλελευθερισμό**, το κεντρικό πρόσωπο είναι το άτομο-ιδιοκτήτης του εαυτού του, φορέας αναπαλλοτριωτών δικαιωμάτων, το οποίο συναινεί υπό ορισμένες συνθήκες να εκχωρήσει προσωρινά ένα μέρος τους χάρη της σύστασης εύτακτης κοινωνίας, διότι βρίσκει σε αυτή πλεονεκτήματα, αλλά διατηρεί συγχρόνως τη δυνατότητα να αποσύρει ενδεχομένως τη συναίνεσή του. (σελ. 53)

Στους Αρχαίους το Κράτος διατηρούσε όλα τα δικαιώματα που δεν είχαν παραχωρηθεί ρητά στα άτομα, στους Νεότερους το άτομο κατέχει όλα τα δικαιώματα εκτός από αυτά από τα οποία παραιτήθηκε ρητά υπέρ του κράτους. [1767, Ferguson (δάσκαλος του A. Smith)]

Σκοπός των Αρχαίων ήταν η κατανομή της κοινωνικής εξουσίας σε όλους τους πολίτες της ίδιας πατρίδας. Εκεί εστιαζόταν αυτό που ονόμαζαν ελευθερία. Ο σκοπός των Νεότερων είναι η διασφάλιση των ιδιωτικών απολαύσεων, και αποκαλούν ελευθερία τις προσφερόμενες από τους θεσμούς εγγυήσεις αυτών των απολαύσεων. (σελ. 55)

Ακριβώς επειδή είναι καταρχάς γεγονός και αλήθεια ότι ο πολιτικός κόσμος συγκροτείται ως ένας κόσμος όπου η βία είναι κυρίαρχη, γι' αυτό πρέπει να δράσουμε πολιτικά εναντίον αυτού του γεγονότος και αυτής της αλήθειας. Μπορεί κανείς εξάλλου να πει ότι όσο ριζοσπαστικός και να είναι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας, τα πράγματα δεν θα πάψουν να λειτουργούν έτσι. (σελ. 63)

Οι άνθρωποι δίνουν αξία σε κάτι μόνο όταν έχουν νιώσει αβεβαιότητα για το αν θα καταφέρουν αυτό που επιθυμούν ή όχι.

«εκείνο το οποίο εφοβούμην συνέβη εις εμέ, και εκείνο το οποίο ετρόμαζον ηλθε επ' εμε»
Ιώβ, κεφ. γ', στίχος 25

Η **φιλία** προέρχεται από το ρήμα **φιλώ** που σημαίνει αγαπώ. Όχι αγαπώ ερωτικά, αν και αυτό το νόημα είναι επίσης δυνατό. Η φιλία είναι το γένος που σαν επιμέρους είδη του έχει τις διάφορες μορφές συναισθημάτων που μπορούν να συνδέσουν τα άτομα. (σελ. 266)

Φιλία μόνο μεταξύ ίσων μπορεί να υπάρχει. Αυτό είναι εξάλλου που την ανάγει στο κατεξοχήν δημοκρατικό συναίσθημα.

Τι είναι αυτό που χαρακτηρίζει τις διαπροσωπικές σχέσεις στην Ελλάδα;

1. Φιλία
2. Έλεος (=συμπάθεια) : «δεν πρόκειται για οίκτο ή συμπόνια, αλλά για το γεγονός ότι ο ένας μπαίνει στη θέση του άλλου και συμπάσχει, δηλαδή μεταφορικά, υφίσταται αυτό που κάνει τον άλλο να πάσχει, δεν μένει απαθής απέναντι στη δυστυχία του. (σελ. 267)

Άτυπη θέσμιση, κάτι σαν έθιμο... δηλαδή αυτό που κατά τα ειωθότα εφαρμόζεται σε μια κοινότητα.

Τα συναισθήματα δεν λειτουργούν κατά παραγγελία. Μπορούμε μέχρι ενός σημείου, να κατευθύνουμε την εξωτερική μας συμπεριφορά και να κυριαρχήσουμε στα συναισθήματά μας. Δεν είναι όμως δυνατό να τα αλλάξουμε επιβάλλοντας τη θέλησή μας ή από απλό ηθικό καθήκον. (σελ. 268)

Μπορούμε να ελέγξουμε τη συμπεριφορά που προέρχεται από τα συναισθήματα, όχι όμως τα ίδια τα συναισθήματα. Κατά συνέπεια, κάθε ηθική προτροπή απευθυνόμενη στα συναισθήματα είναι παράλογη. (σελ. 274)

Ο Σωκράτης είναι αυτός που διδάσκει ότι είναι προτιμότερο να υφίστασαι την αδικία παρά να τη διαπράττεις... (σελ. 312)

Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο τύραννος Περίανδρος, μόλις πήρε την εξουσία στην Κόρινθο, έστειλε να ζητήσει τη συμβουλή του Θρασύβουλου, πιο έμπειρου τυράννου της Μιλήτου, για τον τρόπο εδραίωσης του κύρους του. Εκείνος χωρίς να πει κουβέντα, οδήγησε τον απεσταλμένο του Περίανδρου σε ένα αγρό όπου έκοψε όλα τα στάχια που τον ξεπερνούσαν στο ύψος. Και ο Περίανδρος, αντιλαμβανόμενος το μήνυμα, σκότωσε όλους τους εξέχοντες πολίτες. (σελ. 290)

Οι μαθηματικές αποδείξεις είναι κατασκευάσμα της Πυθαγόρειας Σχολής και στον φιλοσοφικό χώρο, οι Ελεάτες και κυρίως ο Ζήνων είναι οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν την απόδειξη **a contrario** ή εις άτοπον απαγωγή, που αποδεικνύει τις αντιφάσεις στις οποίες οδηγεί μια πρόταση. (σελ. 294)

Αιδώς: σεμνότητα και ντροπή

Σωκρατική ιδέα: Ο διάλογος της ψυχής με τον εαυτό της, ο πρώτος γνωστός ορισμός της σκέψης: Λέω κάτι στον εαυτό μου, του απαντώ, εφευρίσκω κάποιον που αντιλέγει. Σε αυτό

ακριβώς συνίσταται η δραστηριότητα της σκέψης, σε ένα είδος συναισθηματικού εσωτερικού διαχωρισμού που μου επιτρέπει να αντιπαραταχθώ στον εαυτό μου και να προχωρήσω.

Πλάτων: επικριτής της δημοκρατίας θαύμαζε το πολίτευμα της Σπάρτης, της Αιγύπτου ή της Περσίας.

Η δημοκρατία ως καθεστώς βασίζεται στην ύπαρξη πολλών απόψεων, **δοξών**, καθεστώς που λειτουργεί εντός και μέσω της πολλαπλότητας των θέσεων. Η αλήθεια της, αν υπάρχει, χιτίζεται μέσω της αντιπαράθεσης, της αντίθεσης, του διαλόγου μεταξύ των **δοξών**. Δεν θα μπορούσε να υπάρξει δημοκρατία αν η ιδέα, ή μάλλον η αυταπάτη μιας άπαξ διά παντός δεδομένης αλήθειας, γινόταν κοινωνικά πραγματική και κυρίαρχη. (σελ. 314)

Σε ένα θεοκρατικό, πλατωνικό σύστημα, η παιδεία έχει ως αποστολή της να εμφυσήσει στα άτομα το φόβο του θεού, την υποταγή στους νόμους –τελεία και παύλα.

Η δημοκρατική διαπαιδαγώγηση όμως, ή η διαπαιδαγώγηση της ελευθερίας, παρουσιάζει το ίδιο παράδοξο με τη δημοκρατική πολιτική ή την ψυχανάλυση: σκοπός της είναι να βοηθήσει τους ανθρώπους να γίνουν αυτόνομοι, μέσω της συνεργασίας τους με κάποιο τρίτο πρόσωπο, με περισσότερα άτομα ή με ένα θεσμό. (σελ. 318)

Βασικά στοιχεία της Πολιτικής Κοινότητας:

1. Η εξουσία ανήκει στο λαό και όχι στους αντιπροσώπους...
2. Ο λαός δεν μπορεί να αντικατασταθεί από τους ειδικούς...
3. Η πολιτική κοινότητα διαφοροποιείται από το κράτος με τη νεότερη έννοια του όρου, διαχωρισμένο από την κοινωνία, που τοποθετείται απέναντί της και την κυβερνά.

Μια από τις συνιστώσες του συστήματος που κάνει δυνατή την πρακτική λειτουργία της δημοκρατίας είναι η **δημιουργία ενός δημόσιου χώρου**... δηλαδή η δημοσιοποίηση των υποθέσεων, σε ριζική αντίθεση με τη μυστικότητα του μοναρχικού, κρατικού ή γραφειοκρατικού συστήματος που χαρακτηρίζει τον ανατολικό δεσποτισμό. (σελ. 324)

...ως **δημόσιο χρόνο** εννοώ μια μνήμη που δεν είναι ατομική ιδιοκτησία του ιερατείου, των δημόσιων λειτουργών, του μονάρχη ή μιας γραφειοκρατίας αλλά έχει τεθεί ρητά στη διάθεση όλων και έχει γίνει δημόσιο αντικείμενο επεξεργασίας... (σελ. 324)

Η ουσιαστική ιδέα στους φιλελεύθερους ότι η στάση μας απέναντι στο κράτος πρέπει να έχει ως στόχο να το συγκρατήσει, να το περιορίσει όσο περισσότερο γίνεται, και έτσι η συγκεκριμένη πολιτική φιλοσοφία βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα τετραγωνισμό του κύκλου: οι φιλελεύθεροι διατηρούν ένα διαχωρισμένο κράτος του οποίου προσπαθούν να περιορίσουν την εξουσία, θεωρούν δεδομένο ότι οι πολίτες δεν μπορούν και δεν θέλουν, εκτός από παροδικές εξαιρέσεις, να ασχοληθούν με τις δημόσιες υποθέσεις, και ταυτόχρονα ισχυρίζονται ότι θεμελιώνουν επ' αυτού ένα καθεστώς που επικαλείται την κυριαρχία του λαού και αυτοαποκαλείται δημοκρατία. (σελ. 325)

... στην ιδέα που έχουν οι έλληνες για τη σχέση ανάμεσα στην κοινότητα και στο άτομο, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει άτομο δεδομένο ως φυσικό αντικείμενο, διότι η κοινότητα είναι αυτή που το διαμορφώνει έτσι όπως θα γίνει. Αναγνωρίζουμε εδώ την ιδέα της «παιδείας» την οποία έχει διαυγάσει ο Αριστοτέλης, που ήταν όμως παρούσα πριν από αυτόν... **«πόλις άνδρα διδάσκει»**: η πόλη είναι αυτή που κάνει τον άνθρωπο, Σιμωνίδης (σελ. 327)

...στους ανθρώπους ο νόμος γίνεται **φύσις**, δηλαδή ότι η φύση τους είναι αυτό που τους επιβλήθηκε και εμφυσήθηκε από τη θέσμιση της πόλης μέσα στην οποία μεγάλωσαν.

Ατέλευτη η συζήτηση σχετικά με τον καλό «**νόμον**» και την ορθή «**δόξαν**» (γνώμη - άποψη)

«**πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος**», ο άνθρωπος είναι το μέτρο όλων των πραγμάτων. Η φράση είναι του **Πρωταγόρα**. Η ορθή ερμηνεία, κατά τον Καστοριάδη είναι αυτή του Πλάτωνα (δηλ. ο άνθρωπος είναι το μέτρο όλων των πραγμάτων), ενώ υπήρξαν φιλόσοφοι (νεότεροι) π.χ. Heidegger, οι οποίοι κατά τον Καστοριάδη την ερμήνευσαν λανθασμένα. Τη φράση του Πρωταγόρα αντιπαραθέτει ο Πλάτωνας στους «**Νόμους**»: «**πάντων χρημάτων μέτρον θεός**», το μέτρο όλων των πραγμάτων είναι ο θεός.

...θα ήταν βεβαίως όχι μόνο επικίνδυνο, αλλά εντελώς καταδικαστέο να αποσπάσουμε μερικές φράσεις από ένα κείμενο για να τους προσδώσουμε μια σημασία ανεξάρτητα από το σύνολο του οποίου αποτελούν μέρος.

...μπορεί να είναι εύκολο να γίνει κανείς τύραννος, είναι όμως δύσκολο να εγκαταλείψει αυτή την εξουσία ατιμωρητί. ...η ιστορία, δυστυχώς, δεν το αποδεικνύει αυτό πάντοτε, είδαμε δε πρόσφατα ακόμη τυράννους που πέθαναν στο κρεβάτι τους. Το αποδεικνύει όμως αρκετά συχνά. (σελ. 347)

«**αιώνιο**» δεν σημαίνει πανχρονικό αλλά εξωχρονικό (σελ. 355)

...από απόσταση, φαίνονται ωραία και ευχάριστα, αλλά όταν πλησιάσει κανείς ανακαλύπτει πάντα ένα σωρό απαίσια και βδελυρά πράγματα και η ατμόσφαιρά τους είναι μολισμένη...

«**ανεύθυνος**», δεν δίνει λογαριασμό σε κανένα.

Ο καλύτερος άνδρας, άπαξ και βρεθεί μόνος στην εξουσία, θα οδηγηθεί αναπόδραστα «**εκτός των εωθότων νοημάτων**», έξω από τις συνήθειες σκέψης, θα έρθει εκτός εαυτού. (σελ. 392)

Η κτητική επιθυμία στον άνθρωπο δεν γνωρίζει όρια, είναι ατέρμονη, παράλογη και μάταιη επιθυμία... [Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, Γ' 1119b 9-10] (σελ. 393)

«**ούτε άρχειν ούτε άρχεσθαι εθέλω**» δεν θέλω ούτε να κυβερνώ ούτε να κυβερνώμαι...

Ο πολίτης, ο πραγματικός πολίτης είναι ικανός να κυβερνά και να κυβερνάται. Και κυβερνάται σημαίνει συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πόλης, στην επεξεργασία του νόμου, και όχι παθητική υπακοή σε διαταγές. (σελ. 395)

Ο Αριστοτέλης (Πολιτικά, 335-330 π.Χ.) ορίζει τον εξάίρετο πολίτη ως αυτόν που μπορεί εξίσου να κυβερνά (**άρχειν**) και να κυβερνάται (**άρχεσθαι**). (σελ. 116)

Ο Σόλων με τη μεταρρύθμισή του, η οποία καθορίζει καθαρά τα πολιτικά δικαιώματα των διαφόρων κατηγοριών του πληθυσμού, εγκαθιστά στην Αθήνα ένα καθεστώς που θα ονομαστεί, σύμφωνα με μεταγενέστερη ορολογία, **τιμοκρατικό**: Τα πολιτικά δικαιώματα αποτελούν συνάρτηση του πλούτου του καθενός (σελ. 112)

«**αυτόνομος**», ο κυρίαρχος της νομοθεσίας, αυτός που ορίζει τους ίδιους τους νόμους. Αυτονομία και αυτοθέσμιση είναι ισοδύναμες έννοιες.

Σόλωνας (596 π.Χ.) «**σεισάχθειαν**», μέτρο κατάργησης είτε των χρεών είτε της υποδούλωσης λόγω χρέους, που ελήφθη το 596 υπέρ των φτωχών αγροτών, οι οποίοι είχαν υποστεί λόγω της χρέωσής τους με υλικούς καταναγκασμούς, ισοδύναμους με τη δουλεία (όπως οι **εκτήμορες**, είδος δουλοπάροικων που όφειλαν στο γαιοκτήμονα το ένα έκτο της σοδείας) (σελ. 122)

Η πολιτική είναι το πεδίο όπου οι άνθρωποι αγωνίζονται για να πετύχουν την αναγνώριση και κυρίως να αποκτήσουν χρονική διάρκεια που υπερβαίνει το πλαίσιο μιας θνητής ζωής, πραγματοποιώντας σπουδαία επιτεύγματα με το λόγο και τις ενέργειές τους. (σελ. 123)

...αυτή η θεώρηση της εργασίας, σύμφωνα με την οποία η πραγματική ανθρώπινη ελευθερία προϋποθέτει να διαθέτει κανείς χρόνο, να μην είναι υποχρεωμένος να εκτελέσει κάποια παραγωγική εργασία για να κερδίσει τα προς το ζην, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην αρχαία Ελλάδα.

Η λέξη «idiot» στις σύγχρονες γλώσσες προέρχεται από τη λέξη **ιδιώτης** – ο ηλίθιος που ασχολείται μόνο με τις δικές του υποθέσεις. (σελ. 131)

...διότι η αυτοθέσμιση της κοινωνίας μόνο ως διαρκής διαδικασίας μπορεί πράγματι να υπάρξει, δεν υπάρχει καλή κοινωνία, δίκαιη και ελεύθερη κοινωνία άπαξ δια παντός, πρόκειται για μια διαδικασία ιστορικής δημιουργίας στο πλαίσιο της οποίας η κοινωνία έχει διαρκώς τη δυνατότητα να θέτει υπό αμφισβήτηση τους νόμους και τους θεσμούς της. (σελ. 139)

Ο πολιτικός για τον Πλάτωνα είναι ο ειδικός, όχι με τη στενή τεχνική έννοια, αλλά ο βαθύς γνώστης αυτού που χρειάζεται και δεν χρειάζεται η κοινωνία. Τι γίνεται τότε η «κρίση του χρήστη»; Υπάρχει εδώ κατά τον Κ.Κ. μια αντινομία στη σκέψη του Πλάτωνα. (σελ. 145)

Η κυρίαρχη ιδέα σήμερα είναι ότι οι ειδικοί πρέπει να κριθούν από άλλους ειδικούς. Πρόκειται εξάλλου για έναν από τους παράγοντες που συμβάλλουν στην εξάπλωση της αυξανόμενης ανευθυνότητας των γραφειοκρατικών – ιεραρχικών μηχανισμών. Το φανταστικό της ειδικευσης λέει: ο ειδικός γνωρίζει, μόνον ένας άλλος ειδικός μπορεί να τον κρίνει ή να τον ψέξει. ...οι υποτιθέμενοι πολιτικοί μας εμφανίζονται και εκλέγονται ως ειδικοί επί παντός επιστητού, τεχνικοί της ολότητας ή περιίπου. (σελ. 145-146)

Γνωρίζετε αναμφίβολα την παλαιά μου θέση σύμφωνα με την οποία στη σύγχρονη κοινωνία σε κάθε γραφειοκρατικό – ιεραρχικό μηχανισμό, όπως, λόγου χάρη, στα πολιτικά κόμματα, το άτομο που θέλει να φθάσει στην κορυφή οφείλει να διατρέξει τις βαθμίδες της γραφειοκρατικής πυραμίδας· αυτή η ίδια η αναρρίχηση θα γίνει εκ των πραγμάτων η μοναδική του φροντίδα και θα έχει όλο και μικρότερη σχέση με την ικανότητά του να φέρει εις πέρας το έργο που είναι επιφορτισμένο να διεκπεραιώσει και όλο και μεγαλύτερη σχέση με την απλή ικανότητα αναρρίχησης. (σελ. 146-7)

Για να αποφευχθεί αυτή η τόσο ισχυρή ανάμιξη των συμφερόντων στο πολιτικό πεδίο θα πρέπει να μετασηματιστεί το κοινωνικό υλικό με τέτοιο τρόπο, ώστε οι διαιρέσεις της με βάση τα συμφέροντα να μην είναι δυνατό πλέον να καθορίζουν ουσιαστικά το πολιτικό παιχνίδι. (σελ. 161)

...αν η αλυσίδα συναρμολόγησης του εργοστασίου είναι ασυμβίβαστη με την αυτοδιαχείριση, αυτό δεν σημαίνει ότι η αυτοδιαχείριση είναι αδύνατη, αλλά ότι πρέπει να απαλλαγούμε από την αλυσίδα συναρμολόγησης. (σελ. 169)

Μόλις κάποιος πει για τις δημόσιες υποθέσεις: Τι με ενδιαφέρει; Πρέπει αμέσως να σκεφτούμε ότι το κράτος έχει χαθεί. (σελ. 172)

Η κυριαρχία ... συνίσταται ουσιαστικά στη γενική βούληση και η γενική βούληση δεν αντιπροσωπεύεται με κανένα τρόπο. Υπάρχει είτε αυτή η ίδια ή κάτι άλλο· δεν υπάρχει μέσος όρος.

Η ιδέα της αντιπροσώπευσης είναι νεότερη· προέρχεται από τη Φεουδαρχία, το άδικο και παράλογο σύστημα όπου το ανθρώπινο γένος υποβαθμίζεται και το όνομα άνθρωπος εξευτελίζεται. Στις αρχαίες πολιτείες, ακόμα και στις μοναρχίες, ουδέποτε ο λαός είχε αντιπροσώπους, η λέξη ήταν άγνωστη. (σελ. 173)

Όπως και να έχει το ζήτημα, από τη στιγμή που κάποιος λαός αποκτήσει αντιπροσώπους δεν είναι πλέον ελεύθερος, ούτε υπάρχει. (σελ. 174)

Ισηγορία: το δικαίωμα όλων (των πολιτών...) να μιλήσουν στην *Εκκλησίαν*

Παρηγοσία: η αλήθεια και η ειλικρίνεια του λόγου, το θάρρος να εκφράζεις χωρίς περιστροφές τη σκέψη σου για τις δημόσιες υποθέσεις.

Υπευθυνότητα:

- Θάρρος
- Επαγρύπνηση (Rousseau, *Κοινωνικό Συμβόλαιο*)
- Αιδώς
- Αισχύνη (Πλάτων, *Νόμους*)

Χωρίς υπεύθυνους πολίτες, όχι μόνο για τον εαυτό τους ως ιδιώτες, αλλά κυρίως ως αλληλέγγυα μέλη της πολιτικής τους κοινότητας, ο δημόσιος χώρος γίνεται τυπικός, χάνει την ουσία του και εγκαταλείπεται στη διαφήμιση, στη φενάκη και στην πορνογραφία – μιας και αυτό είναι το σημείο στο οποίο βρισκόμαστε σήμερα στις δυτικές κοινωνίες. (σελ. 187)

Όταν οι πολίτες συζητούν για τα κοινά, όταν συμμετέχουν πράγματι στη λήψη των αποφάσεων, δεν κινούνται στο επίπεδο του κουτσομπολιού ή της αερολογίας, αλλά μπαίνουν στη διαδικασία της πολιτικής διαμόρφωσης. (σελ. 187)

Σε μια **ετερόνομη κοινωνία** το ζήτημα του αυτοπεριορισμού δεν έχει λόγο ύπαρξης διότι πρέπει να κάνουμε αυτό που οι πρόγονοι είπαν, να κάνουμε αυτό που οι θεοί διέταξαν, αυτό που η φύση υπαγορεύει, αυτό που ο λόγος επιτρέπει να συνάγουμε, αυτό που οι νόμοι της ιστορίας επιβάλλουν. (σελ. 191)

...δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει πολιτική επιστήμη... Δεν υπάρχει κανένας αυστηρός λόγος ο οποίος, ξεκινώντας από προϋποθέσεις αποδεκτές από τους πάντες, θα κατέληγε σε μια αδιαμφισβήτητη απόφαση για το σωστό νόμο. Αυτή η αδυναμία ύπαρξης πολιτικής επιστήμης αντιστοιχεί όντως στην αρχαία ελληνική αντίληψη έτσι όπως εκφράστηκε μέσω της δημοκρατικής πρακτικής και έτσι όπως αναγνωρίζεται σε μεγάλο βαθμό από τον Αριστοτέλη... ενώ ο Πλάτων πίστευε... ότι είναι δυνατό να συσταθεί μια πολιτική επιστήμη βασισμένη σε έναν αυστηρό λόγο και κατά συνέπεια, σε μια οντολογία. (σελ. 192)

Σοφοκλής (*Αντιγόνη*), ... το γεγονός ότι πρέπει ο καθένας να ακούει την άποψη του άλλου και ότι κανείς δεν έχει ποτέ δίκιο μόνος του (*φρονείν μόνος*). Ακόμη κι αν έχει κάποιος δίκιο, αν ακούει μόνο το δίκιο του, έχει άδικο. (σελ. 218)

... ακόμη και όταν πιστεύετε ότι η δράση σας και η απόφασή σας βασίζονται στα καλύτερα κίνητρα του κόσμου, είναι πιθανό να παίρνετε τερατώδεις αποφάσεις ή αποφάσεις τα αποτελέσματα των οποίων θα είναι τερατώδη. (σελ. 220)

Όλα όσα ζητάμε από το Κράτος, λέει ο Benjamin Constant, είναι «η εγγύηση των απολαύσεων μας». Αυτό προϋποθέτει ότι ο εγγυητής δεν επεμβαίνει σε ό,τι κάνουμε. Εξ' ου η ανάγκη να περιοριστεί μια εξουσία που εκλαμβάνεται ως το μη χείρον και ως περιθωριακό κατάλοιπο. Για τον Constant «οι αρχαίοι πολίτες έβρισκαν απόλαυση στη συμμετοχή στα κοινά, οι σύγχρονοι πολίτες βρίσκουν απόλαυση στην ιδιωτική σφαίρα». (σελ. 225)

...εν πάση περιπτώσει, δεν μπορούμε να ικανοποιηθούμε με την ιδέα του νόμου ως απλής επικύρωσης της εξέλιξης της κοινής γνώμης. (σελ. 226)

Οι έλληνες της εποχής θεωρούν ύψιστο αγαθό το «κλέος» και το «κύδος», τη **φήμη** και τη **δόξα** (...επιδίωξη του κλέους και του κύδους)